

JENS ERIK KRISTENSEN

Det moderne universitetside og selvbeskrivelse gennem 200 år – en universitetshistorisk indledning

Kapitlet er opdelt i følgende afsnit og underafsnit:

1. Ideer om universitetet
2. Universitetets fødsel, krise – og genfødsel som et moderne universitet
Middelalderuniversitetet
Universitetets transformationer i oplysningstiden
Universitetsformens krise og genfødsel omkring 1800
3. Kants og Humboldts nybegrundelser af universitetet
Kants nybegrundelse af universitetet i den videnskabelige fornufts ånd
Universitetets genfødsel i den tyske idealismes og nyhumanismes ånd
4. Wilhelm von Humboldt og den klassiske tyske ide om et moderne
universitet
Dannelse gennem videnskab
Humboldtuniversitetets grundideer og idealer
Aktualiteten i Humboldts universitetsideer og -idealær
5. Det moderne forskningsorienterede universitet
6. Fra elite- til masseuniversitet
7. Universitetet i videnssamfundet

1. Ideer om universitetet

*En ide er intet mindre end begrebet om en fuldkommenhed,
som endnu ikke forefindes i erfaringen.*

Kant

Universitetets historie går tilbage til 1200-tallet, og siden de første universitetsgrundlæggelser i Bologna, Paris, Oxford og andre byer har man fortløbende gjort sig overvejelser over, hvad der særligt udmarkede et universitet til forskel fra andre samtidige skoledannelser.¹ Tanken om, at universitetets virke skulle være bestemt af en organiserende og legitimerende ide, dukker imidlertid først op i slutningen af oplysningsstiden i det 18. århundrede, nemlig i takt med at universiterne sekulariseres og frigøres fra kirkens og teologiens dominans (Rothblatt 1989: 2f.; Schelsky 1963: 65f; Delanty 2001: 26f). Den første store debat om ideen med det moderne kontinentale universitet åbnes af Immanuel Kant (1724-1804) i 1798 og kulminerer med Wilhelm von Humboldts (1765-1835) grundlæggelse af universitetet i Berlin i 1809/10, hvormed det moderne universitet fødes. Det sker paradoksalt nok i en situation, hvor mange i

Europa var af den opfattelse, at universitetsformen havde overlevet sig selv som et relikt fra den mørke middelalder. Siden universitetets sekulære genfødsel har spørgsmålet om ideen med universitetet, herunder dets forhold til staten, til samfundet og til andre uddannelsesinstitutioner, til gengæld været et tilbagevendende tema ikke mindst i den tyske tradition, som indtil de seneste årtier også har sat sit afgørende præg på den danske universitetsudvikling.

Når Wilhelm von Humboldt og Berlineruniversitetet fylder meget i det moderne universitets idehistorie og selvbeskrivelse, skyldes det, at Berlineruniversitetet var en institutionel og organisatorisk innovation, men frem for alt at dette universitet ledtog med de ideer og principper, som Humboldt i forlængelse af bl.a. Kant, Schelling, Schleiermacher og Fichte lagde til grund for dets oprettelse i 1809/10, kom til at være normsættende og danne skole i resten af verden fra og med sidste halvdel af det 19. århundrede. Det var principperne om akademisk selvstyre, om forsknings- og undervisningsfrihed og om enheden af forskning og undervisning. I hjertet af det humboldtske universitetskoncept finder man ideen om 'enheden af forskning og undervisning', der var tæt forbundet med ideen om 'dannelse gennem videnskab'. Disse ideer har siden hen nærmest fået status af det moderne universitets helligånd. Igen og igen dukker de op i den universitetspolitiske diskussion – og det helt frem til i dag, selvom det ingenlunde er indlysende, hvad Humboldt mere præcist mente med dem, og selvom det er særdeles omstridt, hvad de betyder i dag (Lehmann 2003).

Ikke desto mindre lykkedes det altså Humboldt at anslå nogle ideer og principper, der har hængt ved, og som har gjort sig gældende helt frem til i dag. Humboldts universitet er med Rüdiger Bubners ord “et ideal, der ikke vil dø” (Bubner 1993: 88) – på trods af det moderne universitets faktiske transformationer gennem de sidste 200 år – først fra et dannelsesuniversitet til et videnskabeligt specialiseret forskningsuniversitet, så fra et elite- til et masseuniversitet og på det seneste fra et kollegialt selvstyrende til et selvejende, men økonomisk styret og stramt ledet virksomheds- og serviceuniversitet. Når spørgsmålet om universitetets ide og formål siden da og især de seneste årtier har trængt sig på i den internationale og hjemlige debat, så sker det stadig med henvisning til disse humboldtske ideer, der i forskellige udlægninger har været normsættende for det moderne universitets udvikling og selvbeskrivelse frem til i dag. Senest er disse idealer og principper således blevet bekræftet af europæiske universitetsrektorer med vedtagelsen af *De Europæiske Universiteters Magna Charta* i Bologna i 1988 i anledning af Bologna-universitetets 900-årsjubilæum.² Universitetet i Berlin, som siden 1949 har båret Humboldts navn, kan derfor med en vis ret den dag i dag smykke sig med at være “alle moderne universiteters moder”, al den stund at dette universitet siden midten af det 19. århundrede har tjent som model for mange universiteter i resten af det kontinentale Europa og i USA, før dets førerposition i det 20. århundrede blev overtaget af de amerikanske universiteter.³ Den humboldtske universitetsmodel har også spillet en central rolle i den danske universitetsforståelse – i det mindste indtil for nylig, hvor modeller fra især den amerikanske universitetsudvikling er begyndt at gøre den rangen stridig.

Selvom man i den engelske og amerikanske universitetsudvikling i det 20. århundrede har været mindre optaget af spørgsmålet om ideerne med et universitet, så dukker spørgsmålet også fortløbende op i både den amerikanske og engelske tradition (Kerr 2001; Rothblatt 1989). Her sker det blot i mindre grad med reference til Humboldt og i højere grad med reference til den britiske teolog og senere katolske biskop John Henry Newman (1801-1890) og de forelæsninger over *The Idea of a University*, som han holdt i forbindelse med sin tiltrædelse som rektor for det nyetablerede romersk-katolske universitet i Dublin i perioden fra 1853 og frem.⁴ Newmans ide om universitetet havde en lidt anden karakter end Humboldts. Newman var konverteret til katolicismen i 1845, og hans ærinde var i udgangspunktet at retfærdiggøre den fortsatte eksistens af et teologisk fakultet og teologi som en akademisk disciplin på et moderniseret og sekulariseret universitet. Han betragtede imidlertid ikke universitetet som en *forskningsinstitution*, da han modsat Humboldt mente, at “opdage (discover) og at undervise er to forskellige funktioner; det er også forskellige talenter, og er ikke almindeligvis forenet i sammen person” (Newman 1996: 5). Forskning hørte ikke hjemme på universiteterne, den måtte være forbundet akademierne. Ideen med et universitet var ifølge Newman, at det skulle være “a place of *teaching universal knowledge*” (Newman 1996: 3). Et universitet skulle

undervise, ikke forske. Det havde mere præcist som sin hovedopgave at stå for den såkaldte *liberal education*, altså den enkelte students frie humanistiske almendan-nelse til forskel fra de partikulære og nytteorienterede praktiske uddannelser til bestemte erhverv som læger, advokater, videnskabsmænd, ingeniører osv. – vel at mærke med henblik på at gøre disse til bedre læger, advokater etc. (Rothblatt 1993). *Liberal education* handlede for Newman ikke om træning og instruktion eller erhvervelse af færdigheder, men om personers åndelige karakterdannelse. I denne henseende var *liberal education* og den viden, den formidlede, et mål i sig selv, selvom den og dermed universitetet også havde en værdi for samfundet. For “hvis der da skal tilskrives et universitetskursus et praktisk formål, så vil jeg sige, at det er opträningen af gode samfundsmedlemmer. Dens kunst er det sociale livs kunst, og dens mål er fitness for verden.” (Newman 1996: 97).

Trots forskelle hyldede Newman således på linje med Humboldt ideen om viden som et selvstændigt mål, der formidlet over personers dannelsesproces var relevant for samfundet. Hos begge skete det i kritisk distance til samtidens mere utilitaristiske forestillinger om universitet og uddannelse. Ironisk nok var Newmans ideer senere med til i USA at skabe det intellektuelle klima for introduktionen af den tyske model for et forskningsorienteret universitet i perioden fra 1870’erne og frem (Kjærgaard & Kristensen 2003: s.105f). Hans forestillinger om *liberal education* kom til at spille en stor rolle i indretningen af det amerikanske college-system, hvor *liberal education* stadig er det centrale indhold i *the undergraduate college* før den fagspecifikke og akademiske specialisering på *graduate niveau* på et forskningsuniversitet (Eckhardt Larsen 2006: 308f.; se også Huxleys og Flexners bidrag i denne antologi).

Den nyere tyske og den engelske universitetshistorie har således præget to distinkte om end åndsbeslægtede sæt af moderne ideer om universitetet med baggrund i henholdsvis Humboldts og Newmans visioner. Og siden Humboldt og Newman har troen på, at universitetet besidder en organiserende ide, været en konstant del af deres selvbeskrivelse (Rothblatt 1989). Og i begge tilfælde er der tale om ideer og visioner, der på trods af de seneste 150 års transformationer og reformer bliver ved med at dukke op, ikke mindst i tider, hvor universitetet hævdes at være i krise eller under belejring af nye ideer om, hvad et universitet skal og bør være (Maskell & Robinson 2002).

Den franske universitetshistorie derimod har ikke skabt tilsvarende ideer om et moderne universitet. Det hænger bl.a. sammen med, at hvor man i Tyskland og senere også i England forsøgte at forny det klassiske middelalderuniversitet både idemæssigt og organisatorisk, da opgav og afskaffede man i Frankrig under og efter den franske revolution i 1789 ganske enkelt den middelalderlige universitetsform under ét. Man erstattede dem af et strengt statsstyret og differentieret system af rene nytteorienterede forskningsinstitutioner på den ene side og rene erhvervsorienterede undervisningsinstitutioner i form af fag- og professionsskoler på den anden side, hvortil de resterende middelalderlige universiteter blev omdannet (Kjærgaard

& Kristensen 2003: 82f). Siden da har forskning og undervisning både organisatorisk og finansielt været adskilt i Frankrig, men i de sidste årtiers universitetslovgivning har man forsøgt at genforene forskning og undervisning i forskellige institutionelle blandingsformer, bl.a. ved at tildele de ansatte på de universitære undervisningsanstalter forskningsopgaver og -tid (Krauss 1996).

2. Universitetets fødsel, krise – og genfødsel som et moderne universitet

Samtidigheden af traditionstyngde og innovation har om noget karakteriseret det moderne universitets udvikling og selvbeskrivelse gennem de seneste 200 år – altså siden det klassiske middelalderlige lærdomsuniversitet fra begyndelsen af 1800-tallet blev omdannet og i løbet af det 19. århundrede begyndte at antage sine moderne former som et videnskabeligt forskningsorienteret og stadig mere fagspecialiseret universitet. Årene omkring 1800 markerer derfor en vigtig skillelinje og overgangsperiode i universitetets idehistorie. Derfor har vi i denne antologi valgt at tage afsæt i denne overgang, da den markerer det *moderne* universitets fødsel, både hvad angår de grundlæggende ideer om et universitet, og hvad angår de principper for universiteternes indretning og virke, som der stadig henvises til i den aktuelle debat om universiteternes status og udvikling. Det moderne universitets fødsel og de moderne universitetsidealers tilblivelse tematiseres her i antologien eksemplarisk i teksterne af Immanuel Kant fra 1798 og af Wilhelm Humboldt fra 1809. Disse tekster udgør den tilbagevendende eksplícitte eller implicite referenceramme i stort set alle de øvrige tekster i antologien.

Det moderne universitets fødsel er med rette blevet karakteriseret som *universitetets genfødsel*, fordi man bibrædt institutionsformen i dens overleverede former, men forlenede den med en samlende ny ide på et tidspunkt, hvor det klassiske middelalderuniversitet var sygnet hen i skolastisk stivnede former og mange steder simpelthen blev lukket, fordi det var ganske ude af trit med samfundsudviklingen. På sin vis kan man derfor sige, at det moderne universitet er født i to ombæringer: som en særegen international *europæisk institution* i den katolske middelalder i begyndelsen af 1200-tallet – og genfødt i begyndelsen af 1800-tallet som en *nationalstatslig institution* med et nyt formål og et nyt idegrundlag. Som en sådan nationalstatslig institution har det eksisteret frem til i dag, hvor vi i lyset af globaliseringen og Bolognaprocessen er vidne til en ny europæisering eller ligefrem kosmopolitisering af universiteterne (Stichweh 2001).

Fra universitetshistoriens første fase i 1200-tallet har vi ikke blot bevaret den institutionelle inddeling i de fire fakulteter (teologi, jura, medicin, filosofi), en lang række universitære udtryk og betegnelser, kollegiale organer, universitære gradsopdelinger og -betegnelser etc. Vi har også bevaret nogle af de grundlæggende ideer og idealer, vi stadig forbinder med det moderne universitet som en forsknings- og

uddannelsesanstalt. Disse grundlæggende institutionelle og organisatoriske træk forblev stort set intakte i perioden fra omkring 1200 til 1800, selvom både renæssancehumanismen, reformationen, etableringen af de europæiske territorialstater samt oplysningsstiden og de naturvidenskabelige gennembrud satte sig spor i universiteternes lærdomsforvaltning og deres forhold til stat og samfund. Inden vi ser på universitetets genfødsel omkring år 1800, skal vi således kort kaste et blik på universitetsudviklingen indtil da.

Middelalderuniversitet

I korte træk havde universitetet siden de første grundlæggelser omkring år 1200 været *lærdomsbevarende* og *-formidlende* organiseringer (Kjærgaard & Kristensen 2003; Petersen 1979). De første universiteter (heriblandt Bologna, Salerno, Paris, Oxford og Cambridge) opstod i slutningen af 1100- og begyndelsen af 1200-tallet som lavsagtige sammenslutninger, der med en neutral juridisk term fra romerrettens lære om korporationer kaldtes for *universitas*. Et sådant kunne dannes af de i en given by forsamlede studerende (*universitas scolarium*), hvilket var tilfældet med universitetet i Bologna, eller af de i en given by forsamlede lærere (*universitas magistrorum*), hvilket var tilfældet i Paris, hvor initiativet udgik fra det af kirken finansierede lærerlav – som oftest dog af begge grupper. Man sluttede sig sammen, dels med henblik på at opnå myndighedernes anerkendelse, juridiske beskyttelse og korporative autonomi (*libertas scolarium*), dels med henblik på at få tildelt de rettigheder og privilegier, der skulle til for at organisere undervisning, afholde eksaminer og tildele akademiske grader, der var alment anerkendte i den kristenkatoske verden (Fenger 2001).

Hvor *universitas* således i begyndelsen hentydede til de første universiteters organisatoriske og juridiske status og blot betegnede helheden af studenter og magistre, da peger den anden og lidt senere betegnelse *studium generale* på deres særlige karakter som læreanstalter, dels i den geografiske betydning, at de til forskel fra f.eks. datidens kloster- og katedralskoler (*studium particulare*) var indrettet til at tage imod elever eller studerende alle vegne fra, dels fordi de var i stand til at levere en højere og mere almen eller specialiseret undervisning end de lavere og lokale skoleformer kunne præstere. Efterhånden knyttede der sig således et moment af *lærdomsmæssig universalitet* til den oprindelige geografiske betydning af termen *studium generale*, der gennem hele middelalderen forblev den officielle betegnelse for universiteterne.

Universiteter blev fra det 12. århundrede og frem anerkendt og/eller oprettet af kejsere, konger, fyrster, ærkebiskopper eller andre, der havde juridisk myndighed til at tildele universitetsdannelserne en statut eller et charter og til at udstede rettigheder til at undervise (*licentia docendi*). For at blive anerkendt som et *studium generale*, altså som et universitet, skulle man ikke blot kunne levere undervisning i de såkaldte *artes discipliner* (de syv frie kunster, *septem artes liberales*, der var

ganisatoriske træk elvom både renæs-ske territorialstater satte sig spor i uni-versum. Inden vi ser iort kaste et blik på

er omkring år 1200 Kjærgaard & Kristensen Bologna, Salerno, Paris, endelsen af 1200-tallet en term fra romerret-ten kunne dannes af de hvilket var tilfældet flere (universitas) fra det af kirken sig sammen, beskyttelse at få tildelt de ring, afholde den kristen-universiteters studenter og på deres forskel uddannelses til at nære og moment vedlike

opdelt i *trivium*: grammatik, retorik, logik, og *quadrivium*: aritmetik, geometri, astronomi og musik (harmonilære)) – altså den fagtradition, der med rødder i antikken allerede havde vundet indpas i middelalderens kloster- og katedralskoler (Kjærgaard & Kristensen 2003: 48f). Derudover skulle man også levere undervisning i mindst ét af de tre embedsstudier: teologi, jura eller medicin. I løbet af 1200-tallet blev det dog normen, at et *studium generale* skulle omfatte alle de daværende anerkendte videnskabelige fag, hvilket i praksis betød, at man kunne mønstre alle de fire *fakulteter*, som lærdommen og undervisningen i de videnskabelige fag fra midten af 1200-tallet blev organiseret i: det teologiske, det juridiske, det medicinske samt artes-fakultetet, der senere i det 17. århundrede blev omdøbt til det filosofiske fakultet. I takt hermed begynder *universitas*-begrebet at få et mere ‘universitært’ indhold, idet det nu bruges som samlebetegnelsen for helheden af de fire relativt uafhængige fakulteter. Og i kolvandet herpå opstår ideen om universitetet som *universitas litteratum*, det vil sige som en helhed eller samling af alle videnskaber knyttet til en forestilling om videnskabernes enhed.

De første universiteter var således både ‘internationale’ og ‘universelle’ i deres sigte; undervisningen foregik på latin efter de samme kanoniserede tekster og i henhold til den samme undervisnings- og tænkeform, nemlig den *skolastiske* (Kjærgaard & Kristensen 2003, 57ff.; Wieruszowski 1966). De henvendte sig som sådan til hele den katolske kristenhed uden hensyn til territoriale og nationale grænser, hvorfor de i modsætning til andre af middelalderens sammenslutninger måtte søge deres juridiske beskyttelse, rettigheder og privilegier hos en af datidens ‘universalmagter’ (kejser og pave), som oftest hos pavemagten i Rom. I kraft heraf kunne der i Europa opstå en fælles intellektuel kultur blandt de lærde og stude-rende, og derfor kunne man i 1300-tallet se universiteternes *studium* omtalt som den tredje ‘universalmagt’ ved siden af *imperium* og *sacerdotium*. Historien om de tidligste universiteter er imidlertid også historien om, hvorledes de på forskellig vis sågte at sikre deres selvstændige og uafhængige status gennem en lang række kampe og konflikter med de omgivende magter. Først og fremmest med de verdslige og klerikale myndigheder i de lokale bysamfund, men også med kongemagten og pavemagten i Rom, der alle på forskellig vis sågte at få indflydelse på universiteterne, deres statutter såvel som deres lærdomsformidling. De fleste universiteter kom ud af disse stridigheder med et vidstrakt selvstyre som resultat. Det middelalderlige universitet var således formelt underlagt en verdselig eller gejstlig autoritet, men var i øvrigt stort set selvstyrende i henhold til de statutter, det var blevet tilkendt. Fra det 13. århundrede og frem til reformationen forblev pavemagtenes reelle indflydelse på universiteternes undervisning og indre anliggender dog markant.

Mod slutningen af 1300-tallet erstattes genrebegreberne *studium generale* og *universitas* gradvist med artsbegrebet *universitet*. Dette begrebsskifte afspejler, at universitetet på daværende tidspunkt var ved at være veletableret som en distinkt læreanstalt med følgende grundtræk:

- Med større eller mindre grad af beskyttet selvstyre dyrkede og formidlede de lærdom og tilbød videregående uddannelser og eksaminer indtil højeste niveau.
- De havde i dette øjemed eneret på tildeling af akademiske grader (bachelor, magister, kandidat, licentiat, doktor), der gjaldt i hele den kristen-katolske verden.
- De var først og fremmest ‘professionshøjskoler’ og embedsstudier med henblik på de klassiske embeder (præst, jurist og læge); i dette øjemed var de opdelt hierarkisk i fakulteter med det teologiske, det juridiske og det medicinske som de ‘øvre’ fakulteter, samt artes-fakultetet, der blev omtalt som det ‘nedre’, fordi det tjente som en art universitært ‘gymnasium’, der både skulle sikre en vis elementær almendannelse hos studerende (der ofte blev optaget helt ned til 14-15-årsalderen), og samtidig lægge et studieforberedende fundament for de senere studier ved de øvre fakulteter.
- De overtog alle det skolastiske system af ‘videnskabelige fag’ (fakultates), der blev institutionaliseret som fakulteter. Deres ‘videnskabssystem’ var opbygget i kraft af den skolastiske ‘videnskabeliggørelse’ af omgangen med ‘corpora’ – dvs. de overleverede og kanoniserede tekstkorporusser inden for teologi, jura, medicin, filosofi.
- Deres studie- og undervisningsformer var organiseret som et fælles sæt skolastiske principper (lectio, doctrina, meditatio, questio etc.).

Disse grundtræk og principper, inklusiv fakultutshierarkiet og ‘videnskabssystemet’, forblev stort set intakte i perioden fra 1200 til 1800.

I tilknytning til disse første universiteter opstod der fra midten af 1200-tallet en anden type af undervisningsinstitution, der også skulle vise sig særdeles langtidsholdbar. Det er de såkaldte *kollegier*, der opstod med Collège de Sorbonne i Paris som prototypen i midten af 1200-tallet. Kollegierne var i udgangspunktet klosteragtige sammenslutninger, hvor lærere og ældre studerende i undervisnings- og studieøjemed levede tæt sammen under kostskolelignende forhold. Til forskel fra klostrene var kollegierne private og verdslige organiseringer, der var finansieret enten af donationer eller af private formuer og jordbesiddelser. Kollegierne stod for undervisningen, hvorimod universiteterne og fakulteterne stod for eksamen og tildeling af de anerkendte grader. College-formen vandt især udbredelse på de klassiske engelske universiteter (Oxford og Cambridge) og spillede en central rolle i opbygningen af det amerikanske uddannelsessystem, hvor de ældste college-universiteter er Harvard (1636) og Princeton (1746).

Hverken renæssancen eller reformationen ændrede grundlæggende ved de institutionelle former, universitetet havde antaget i sin middelalderlige etableringsfase. Ganske vist kom der med renæssancehumanismen nye fag ind i artes-fakultetet ved siden af grammatik, retorik og logik. Det gælder de såkaldte

studia humanitatis (historie, litteratur, poetik, sprog som græsk og hebræisk, etik; ud af etikken udviklede sig senere i oplysningstiden økonomi og politik som 'statsvidenskaber', og senere kom også æstetik og moderne sprog til). Og ganske vist blev universiteterne med reformationen underlagt de territoriale fyrster og konger frem for pave- og kejsermagten og mistede dermed en stor del af deres oprindelige retslige og faglige autonomi, men de bevarede gennemgående alle deres overleverede institutionelle inddelinger og hierarkier samt ikke mindst den særegne fusion af teologi og skolastik, der havde været dominerende i middelalderuniversiteternes lærdomskultur. Universiteterne var fortsat tæt knyttet til kirken og fungerede mange steder i praksis som reformatoriske præsteskoler. Det gælder f.eks. Københavns Universitet, der var blevet oprettet i 1479, men efter reformationen i 1536 fortsatte som en luthersk præsteskole.⁵ De empiriske og eksperimentelle naturvidenskabers gennembrud i det 16. og 17. århundrede gik derimod uden om universiteterne. De fandt i stedet deres organiséringsformer i de kongelige videnskabelige selskaber og akademier (bl.a. Académie Française 1635, Royal Society 1660). De centrale filosoffer og videnskabsmænd bag denne udvikling (Cusanus, Kopernikus, Kepler, Bruno, Galilei, Descartes, Spinoza, Pascal, Leibniz o.a.) var heller ikke knyttet til universiteterne (Kjærgaard & Kristensen 2003: 72 ff). Det samme gælder det stigende behov for praksis- og nytteorienterede videregående uddannelser i det 18. århundrede, der gav anledning til nye typer af fagskoler og faghøjskoler.

Universitetets transformationer i oplysningstiden

Først med oplysningstiden fra slutningen af 1600-tallet og frem kom den overlevende middelalderlige universitetsform, dens fakultetshierarki og dens skolastiske lærdomskultur imidlertid for alvor under pres. I Tyskland, hvor relationen mellem universiteterne og de territoriale fyrster var tættere end i England og Frankrig, oprettedes nye verdslige og mere nytteorienterede universiteter, der først og fremmest skulle tjene de territoriale fyrsters forvaltningspolitiske behov, dels ved at uddanne embedsmænd og dels ved at udvikle og forske i nye vidensfelter af praktisk nytte for staten. I takt hermed begyndte en mere oplyst og praksisorienteret videnskabsforståelse at vinde indpas på universiteterne. Således blev universitetet i Halle (grundlagt i 1694) betegnet som det første moderne universitet, dels på grund af sin afvisning af religiøs ortodoksi til fordel for frie videnskabelige studier, dels på grund af sin betoning af den nytteorienterede uddannelse af især juridiske statsembedsmænd. Universitetet i Göttingen blev oprettet i samme oplyste ånd i 1737 i tilknytning til byens videnskabsakademi og helt uafhængigt af kirken (McClelland 1980: 35ff). Wilhelm og broderen Alexander Humboldt havde begge studeret ved universitetet i Göttingen, og det blev til et af forbillederne for både Kant og for Humboldts reformplaner i 1809. Det blev det bl.a. på grund af seminarformen, hvor lærere og studenter arbejdede sammen om videnskabelige problemstillinger, samt

forventningen om at universitetslærerne nu skulle offentliggøre deres videnskabelige forskning i internationale publikationer.

Fra at have været rene *undervisningsanstalter* begyndte universiteterne med disse grundlæggelser også i det små at blive til *forskningsanstalter*. De øgede statslige forvaltningsbehov førte i Göttingen og ved andre universiteter, herunder Københavns Universitet i løbet af 1700-tallet til etableringen af de såkaldte *kameralvidenskaber*, der indbefattede en forskning i offentlige finanser, politisk økonomi, politividen-skab og forvaltningsret, agerbrug og minedrift. Sådanne relativt tætte bånd mellem oplysning, universitet og statsmagt var imidlertid relativt unikke for de tyske universiteter i 1700-tallet – til forskel fra udviklingen i England og Frankrig, hvor både universiteter og oplysningstænkningen holdt sig på afstand af staten. Danmark var her en undtagelse, for her var man stærkt inspireret af de tyske ideer, og de såkaldte kameralvidenskaber fik fra 1750'erne stor betydning for udviklingen af den økonomiske politik og de statslige reguleringer til fremme af produktion og handel.

De nye universiteter i Halle og i Göttingen var designet som klassiske fire-fakultets-universiteter, dog således at det juridiske fakultet var rykket i centrum på bekostning af det teologiske fakultets førerrolle. I Göttingen blev det 'nedre' artes-fakultet, som i mellemtíden havde skiftet navn til *det filosofiske fakultet*, desuden forfremmet fra blot at have været en studieforberedende forskole til også at blive et selvstændigt embedsfakultet, der med centrum i den klassiske filologi skulle tage sig af uddannelsen af lærere til den lærde skole og det senere nyhumanistiske gymnasium, en uddannelse der i lighed med de tre 'højere' embedsstudier skulle afsluttes med en officiel statseksamen.

I England gik oplysningstænkningen og de naturvidenskabelige gennembrud i vid udstrækning uden om de klassiske universiteter i Oxford og Cambridge. Disse havde siden deres grundlæggelse i middelalderen været autonome og selvfinansierende korporationer, som havde bevaret alle deres særegne træk med studenter og lærere, der levede og studerede sammen i diverse *colleges* eller *halls*, og en undervisning, der både i form og indhold stadig mindede om middelalderen. Deres hovedopgave var at bibringe en aristokratisk elite den udvidede almændannelse, der var passende for en engelsk *gentleman*. Nogen videnskabelig forskning eller fagvidenskabelig uddannelse lå ikke inden for disse universitetters opgave eller horisont, og de kunne i kraft af deres selvfinansierede og korporative status holde staten på afstand. Derimod spillede oplysningstænkningen en aktiv rolle på de skotske universiteter i 1700-tallet, hvor de blev hjemsteder for den særlige skotske oplysning, hvis hovedindsats især lå på det moral- og socialfilosofiske område.

I Frankrig fremlagde oplysningsfilosoffen Denis Diderot (1713-1784) i 1776 en *Ide om et universitet* for Katarina II i Rusland. Han anså de klassiske franske (Sorbonne) og engelske universiteter (Oxford og Cambridge) og deres skolastiske lærdomsforvaltning for at være 'gotiske relikter' fra den mørke middelalder og derfor uden for

oplysningens og den oplyste kritiks rækkevidde. Efter revolutionen i 1789 tog man i Frankrig den radikale konsekvens af dette forhold. I 1793 nedlagde Nationalkongressen ganske enkelt de hensygnende franske universiteter som led i afskaffelsen af lavsvæsenet. Man opgav universitetet som en relevant institutionsform, når det handlede om at dække det nye og voksende behov for teknisk, administrativ og pædagogisk viden og uddannelse. I stedet valgte man at udvide antallet af statslige fagskoler, de såkaldte *grandes écoles* for praktiske erhverv, der krævede videnskabelig uddannelse, eller man valgte at oprette isolerede fakulteter f.eks. for medicin og jura, der reelt var statsanstalter oprettet med henblik på den tekniske og praktiske uddannelse til bestemte erhverv.

Oplysningstiden mundede således ud i middelalderuniversitetets generelle krise på europæisk niveau mod slutningen af 1700-tallet. Men denne krise resulterede imidlertid ikke kun i en lang række lukninger; den dannede også baggrunden for en moderniseret genfødsel af universitetsformen, hvor de institutionelle hierarkier og inddelinger af den universitære lærdomsforvaltning blev ombrudt, hvilket banede vejen for de første ansatser til det moderne forskningsorienterede universitet. Alligevel forsvandt universiteternes oprindelige institutionelle grundtræk aldrig helt, selvom den lærdoms- og videnskabsforståelse, som universiteterne havde dannet rammen om i de første 5-600 år, blev afviklet. I et overordnet universitetshistorisk perspektiv kan man derfor sige, at i perioden fra de første grundlæggelser omkring år 1200 og helt frem til begyndelsen af 1800-tallet var universiteterne hovedsageligt *lærdomsbevarende* og *lærdomsformidlende institutioner* organiseret i et hierarki af fakulteter i henhold til et skolastisk videnskabsbegreb fra middelalderen, hvilket udelukkede forskning i moderne videnskabelig forstand. Og som vi skal se, så fastholdt man med oprettelsen af Berlineruniversitetet i 1809 den klassiske inddeling i fire fakulteteter, som man også havde gjort det i forbindelse med de nye reformuniversiteter i Halle og Göttingen i århundredet før. Bortset fra udspaltningen af det filosofiske fakultet i det naturvidenskabelige og humanistiske fakultet fra midten af 1800-tallet, er denne opdeling bevaret mange steder endnu – herhjemme mest klassisk ved Aarhus Universitet.

Universitetsformens krise og genfødsel omkring 1800

I den standhaftige påkaldelse af de humboldtske ideer og idealer gennem hele det 19. og 20. århundredes universitetshistorie glemmer man ofte, at selve universitetsformens overlevelse var et åbent spørgsmål omkring år 1800 (ligesom nogle i øvrigt også mener, den er i dag). Mod slutningen af 1700-tallet var universitetet i såvel Frankrig som Tyskland en udlevet og udryddelsestruet institutionsart. De fleste tyske universiteter befandt sig i en dyb krise og var utsat for hård kritik, ikke mindst hvad angik deres undervisnings- og lærdomsforvaltning, der stod i grol modstilling til de mere levende former for intellektuel miljø og kommunikation, der var dukket op i oplysningstidens akademiske offentligheder (klubber,

videnskabelige selskaber og akademier). Dette gjorde det nemt for lokale fyrster at lukke de ofte meget små universiteter, og i perioden fra 1792 til 1818 blev antallet af tyske universiteter på denne baggrund mere end halveret med ikke mindre end 22 universitetslukninger. Når man i modsætning til i Frankrig ikke helt afskaffede universitetsformen i Tyskland, skyldtes det bl.a., at enkelte tyske universiteter med Halle og Göttingen i spidsen som antydet havde demonstreret en anden mulig udvikling for universitetsformen. Det fik den førende tyske oplysningsfilosofi med Kant i spidsen til stadig at anse universiteterne for at være en relevant institutionsform for den oplyste fornuft og for den frie videnskabelige forskning. Dette forudsatte imidlertid en grundlæggende ændring af synet på universitetets kerneydelser og dermed af selve formålet med universitetsinstitutionen. Først og fremmest måtte man opsige dogmatikken i det skolastiske lærdomsuniversitet og overlade det til fornuften at tage vare på sandheden. Den blotte bevaring og formidling af kanoniserede tekster og sandheder måtte vige for en mere åben og forskende tilgang til videnskab og sandhed, hvilket både krævede en reform af videnskabsopfattelsen og af selve universitetsinstitutionen, hvor der blev trukket nye grænser både for statens og kirkens indflydelse.

En sådan reform og fornyelse af universitetet kom hverken fra England eller Frankrig. Den kom fra det politisk og økonomisk mere tilbagestående Preussen, som efter nederlaget til Napoleon ved freden i Tilsit i 1807 havde mistet halvparten af sit landområde og befolkning, heriblandt sine vestlige provinser, og samtidig et af sine mest moderne universiteter – det tidligere omtalte universitet i Halle. Disse territoriale afstælser samt et kortvarigt gunstigt klima for politiske reformer og allianceer mellem idealistiske filosoffer og aristokratiske reformatorer i Preussen i årene efter 1807 dannede den historiske og politiske baggrund for grundlæggelsen af et nyt universitet i Berlin i 1810. Det skete som led i et omfattende nationalt genopbygningsprojekt, der med kongen, Friedrich Wilhelm III's, ord skulle bidrage til "på det åndelige område at genvinde det for staten, som den har tabt på det fysiske område", herunder skabelsen af en national og kulturel identitet. Oprettelsen af universitetet i Berlin blev imidlertid også en international begivenhed af universitetshistoriske dimensioner. Der var tale om en ny form for universitet, der ganske vist bibeholdt den middelalderlige fakultetsopdeling, men i en organisatorisk og institutionel revideret udgave, der var præget af tysk idealisme, romantik og nyhumanisme.

I forbindelse hermed kom spørgsmålet om *ideen* med et moderne universitet for første gang eksplisit på dagsordenen. Et første svar havde den tyske filosof Immanuel Kant dog allerede givet i et skrift fra 1798, hvor han peger på den frie videnskabelige grundforskning som det afgørende nye princip for et universitet – uden dog selv at drage de organisatoriske konsekvenser for universitetsformen heraf. Det sker først med oprettelsen af Berlineruniversitetet, hvor man ti år efter Kant omsatte hans ide om universitetet som institutionaliseringen af den frie videnskabelige

forskning til et organisorisk og didaktisk princip, der ikke blot hævdede enheden af forskning og undervisning, men også institutionaliserede forsknings- såvel som undervisningsfriheden. Et *moderne* universitet betegner fra da af en uddannelsesinstitution, der betragter den frie videnskabelige forskning som en central del af sin aktivitet og den frie forening af undervisning og forskning som sit grundlæggende princip. Det er heri, at et moderne universitet også i dag adskiller sig, dels fra de rene skole- og professionsuddannelsesanstalter på den ene side, dels fra de rene forskningsinstitutioner (videnskabelige akademier og selskaber) på den anden.

3. Kants og Humboldts nybeggrundelser af universitetet

Det var ikke selve den overleverede fakultetsinddeling, men rangordenen mellem de enkelte fakulteter, bestemmelsen af universitetets kerneopgaver og organisation samt dets forhold til såvel staten som samfundet, der stod i centrum af den tyske universitetsdebat i årene fra omkring 1800 og frem. Den centrale tekst i denne sammenhæng er den tyske filosof Immanuel Kants afhandlinger om *Der Streit der Fakultäten* (Fakulteters Strid) fra 1798, fra hvilke vi her har optrykt et centralt uddrag af den første afhandling.⁶ Denne tekst leverede med sin begrundelse af det filosofiske fakultets transformation fra et blot propædeutisk til et autonomt videnskabeligt fakultet en epokegørende nybeggrundelse af universitetets autonomi som en videnskabelig forsknings- og uddannelsesinstitution. Kants refleksioner i dette skrift åbner den første større *moderne* debat om ideen med et universitet, i det mindste for den kontinentale universitetstraditions vedkommende.

I sit bønskrift til den preussiske konge om at tildele det filosofiske fakultet akademiske friheder lancerer han her nogle af de grundtemaer, der har karakteriseret universitetsdebatten helt frem til i dag, og han satte med sin tekst nogle afgørende moderne standarder for alle senere diskussioner af de akademiske friheder, herunder forskningsfriheden. Han pegede samtidig på det moderne (europæisk-kontinentale) universits prekære dobbeltbestemmelse som både *autonom korporation* og *statsanstalt*, hvorved teksten på underfundig vis også har bevaret en vis aktualitet i forhold til universitetsreformen i 2003 og transformationen af universiteterne til selvejende, men statssubventionerede institutioner.

Sammen med universitetspolitiske skrifter af Friedrich Wilhelm Joseph Schelling (1775-1854), Henrik Steffens (1773-1845), men frem for alt Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) og Friedrich Schleiermacher (1768-1834), der med baggrund i den tyske idealisme og nyhumanisme udkom i det første årti af 1800-tallet, dannede Kants skrift baggrunden for Wilhelm von Humboldts (1767-1835) overvejelser om 'Den indre og ydre organisation af de højere videnskabelige læreanstalter i Berlin', der er forfattet i 1809 som optakt til grundlæggelsen af universitetet i Berlin i 1810.⁷

Af de i denne antologi optrykte tekster har de to tekster af henholdsvis Kant og Humboldt ubestridt været de mest grundlæggende og idehistorisk set mest

indflydelsesrige, hvad angår det moderne universitets selvbeskrivelse og ideale selvforståelse. Derfor skal de her i indledningen omtales lidt mere udførligt end resten af de her oversatte bidrag, der i øvrigt alle fortløbende er forsynet med udførlige introduktioner.

Kants nybeggrundelse af universitetet i den videnskabelige fornufts ånd *Fakulteterne Strid* er Kants sidste større skrift før hans død i 1804. I slet skjult ironisk og polemisk stil forsøger han heri at drage de institutionelle og universitetspolitiske konsekvenser af sin filosofi. For det første af den kritiske filosofi, han havde udfoldet i sine tre kritikker fra 1781 og frem,⁸ og hvormed han havde revolutioneret filosofien ved at fordre, at den vendte sig mod sit eget grundlag og ikke tillod andre begreber end dem, der var autoriseret i den rene fornufts kritik af sig selv. I *Kritik der reinen Vernunft* havde Kant i dette perspektiv fremlagt sin berømte analyse af de videnskabs-interne, fornuftimmanente og aprioriske forudsætninger for enhver aktivitet, der vil kalde sig videnskab. I andre skrifter havde han tidligere behandlet de videnskabs-eksterne, dvs. de historisk-institutionelle og samfundsmaessige betingelser for videnskabens udvikling og organisering. Således havde han i sine logik-forelæsninger redejort for, hvorfor man ikke havde brug for universiteter i den græske og romerske antik, og hvorfor det først var med kristendommen og skolastikken i den katolske middelalder, at universitetsinstitutionen blev nødvendig, dels som den samlede organisering af en voksende og fra antikken overleveret lærdom og af forholdet mellem teori og praksis, dels som en art 'lærd fællesskab' (*gelehrten gemeinsem Wesen*).⁹ Det er i forlængelse af disse historiske refleksioner og altså som en praktisk konsekvens af hans egen 'Revolution der Denkart', at Kant i sin tekst fremsætter sit forslag om en reform af universitetet.

Dertil kommer for det andet, at Kant i sit universitetsskrift også forsøger at drage de universitetspolitiske konsekvenser af det begreb om 'oplysning', han havde fremlagt i skriften 'Svar på spørgsmålet: Hvad er Oplysning?' fra 1783. Heri bestemmer han oplysning som "menneskets udgang af dets selvforskyldte umyndighed", og 'umyndighed' som "mangelen på evne til at betjene sig af sin forstand uden andres ledelse".¹⁰ I *Fakulteterne Strid* overføres denne tanke til det universitetspolitiske felt. Også universitetet med det filosofiske fakultet i spidsen skal blive 'myndigt', og de ansatte skal som *lærde* have mod til at betjene sig af og udfolde den frie videnskabelige fornuft uden andres ledelse – det være sig teologien, kirken, staten eller praktiske nyttehensyn. I *de lærdes republik* skal det altså uindskrænket være tilladt at ræsonnere og at gøre offentlig brug af sin fornuft med henblik på den lærde republiks selvoplysning gennem fakulteternes strid. I tilknytning hertil kan Kant derfor for det tredje også drage de universitetspolitiske konsekvenser af sin politiske filosofi og sit forsvar for den franske revolutions principper. Det gælder først og fremmest den republikanske ide om adskillelsen mellem den lovgivende, udøvende og dømmende magt, som her gøres gældende både i bestemmelsen af

forholdet mellem
forfatning' og
I sin omsa
Kant ud med e
teologiske, jur
fakultet. Kant
i løbet af 1700-
alderlige tanke
eller 'summen
den centrale s
indretning, op
delse, der inst
for den teoret
om videnskab
må have sit i
Derfor oversk
af dets sandh
indflydelse på
den "til gensta

På Kants t
en for de emp
sprogfag (græ
erkendelse (m
således ifølge
fakulteters vid
er ikke blot et
nye bestemme
enhed. Dette
at universitet
universitet. Et
være dets opl

Kants nye
sofiske fakult
videnskabelig
universitet m
Derfor må st
samtidig må
lærd finde sig

I det udd
ningsvist om
siden middela

universitets

forholdet mellem stat og universitet og i bestemmelsen af universitetets indre ‘frie forfatning’ og forholdet mellem fakulteterne.¹¹

I sin omsætning af disse filosofiske grundtemaer i *Fakulteternes Strid* lægger Kant ud med en kritik af det overleverede hierarki med de tre ‘øvre’ fakulteter – det teologiske, juridiske og medicinske i nævnte rækkefølge – og det ‘nedre’ filosofiske fakultet. Kant anfægter denne rangorden, der allerede var blevet anfægtet i praksis i løbet af 1700-tallet, men han fastholder selve opdelingen og dermed den middelalderlige tanke om universitetet som ‘lærdommens hus’, som ‘universitas litteratum’ eller ‘summen af alle fag’. Han tager m.a.o. for givet, at universitetet stadig må være den centrale samlede lærdomsinstitution, om end hans ambition er at give dets indretning, opdelinger og virke en ny intern og videnskabssystematisk begrundelse, der institutionelt førte til det filosofiske fakultets forfremmelse. Til grund for den teoretiske opgradering af det filosofiske fakultet ligger Kants nye begreb om videnskab og hans bestemmelse af den videnskabelige fornufts autonomi, der må have sit institutionelle hjemsted og fristed på det ‘nedre’ filosofiske fakultet. Derfor overskygges dette fakultets tidligere rent *studieforberedende funktion* nu af dets *sandhedsfunktion*. Det er i kraft heraf, at det filosofiske fakultet kan øve indflydelse på de øvre fakulteter, nemlig ved at blande sig i disses lærdom og gøre den ‘til genstand for prøve og kritik til fordel for videnskaben’.

På Kants tid var det filosofiske fakultet organiseret systematisk i to afdelinger: en for de *empirisk-historiske erkendelser* (historie, geografi, grammatik, filologi og sprogfag (græsk, latin, hebræisk), poetik og æstetik), og en for den *rene fornuftserkendelse* (matematik, logik, naturfilosofi og etik). Det filosofiske fakultet dækker således ifølge Kant ‘alle dele af den menneskelige viden’, herunder også de øvre fakulteters viden (Bien 1974). Denne tanke om enhed i den menneskelige erkendelse er ikke blot et centralt element i Kants nye definition af videnskab, men også i hans nye bestemmelse af universitetet som den organisatoriske ramme for videnskabens enhed. Dette er i øvrigt også et af hans argumenter for, at staten må anerkende, at universitet ikke kan reduceres til nytteformål uden at ophøre med at være et universitet. En konsekvens af en ren nyttebestemmelse af universitetet ville nemlig være dets opløsning i specialsksoler.

Kants nye og moderne ide er m.a.o., at universitetet med centrum i det filosofiske fakultet skal være institutionaliseringen af den kritiske fornuft og den frie videnskabelige erkendelse, hvis eneste mål og målestok er sandheden. Et moderne universitet må sætte *sandheden* eller rettere viljen til sandhed og ikke *nytten* højest. Derfor må statens indflydelse på universitetets indre anliggender begrænses, og samtidig må enhver lærdom, nyttig eller unyttig, ethvert fag og fakultet og enhver lærde finde sig i at blive kritisert ud fra fornuftens og sandhedens målestok.

I det uddrag af *Fakulteternes Strid*, som er optrykt her, gisner Kant indledningsvist om, hvilken art af fornuft der mon har ligget til grund for, at universitetet siden middelalderen har været opdelt i de tre ‘øvre’ og det ‘nedre’ fakultet, altså det

såkaldte ‘artes-fakultetet’, der som følge af udvidelsen af det studieforberedende pensum og indførelsen af *filosofikum* allerede siden slutningen af 1600-tallet var blevet omdøbt til *det filosofiske fakultet* på de tyske universiteter og f.eks. også på Københavns Universitet. Når det teologiske, juridiske og medicinske fakultet historisk er blevet benævnt de ‘øvre’, må det ifølge Kant være på grund af deres nutte og vigtighed for staten, nemlig som professions- eller embedsfakulteter. Deres opdeling og indbyrdes rangorden beror m.a.o. på *regeringens fornuft* – og ikke på de lærdes eller den frie videnskabelige forsknings fornuft. Man ser her “ganske vel, at det ved denne inddeling og benævnelse ikke er den lærde stand selv, men regeringen, der er blevet spurt. For til de øverste fakulteter henregnes kun de, hvis undervisning (...) interesserer regeringen”. Og datidens absolutistiske regeringer var ifølge Kant ligesom kirken i middelalderen kun interesseret i den lærdom og undervisning og i de embeder, hvorigennem den kan skaffe sig indflydelse på folket, det være sig på deres *evige vel* via den teologiske lærdom og præsterne, på deres *borgerlige vel* som medlemmer af samfundet gennem juraen, dommere og advokater, eller på deres *fysiske vel* gennem medicin og læger. Uanset hvordan man rangerer dem, er de tre øvre fakulteter altså bestemt ved deres funktion og nutte for staten og/eller for folket; deres uddannelse af embedsmænd er redskaber for staten, hvorigennem den kan lede, kontrollere og påvirke de inderste tanker og meninger hos sine undersåtter, retsligt regulere og sanktionere deres handlinger samt medicinsk fremme og sikre sig en stor og stærk befolkning.

Folket skal desuden ledes gennem undervisning og lærdom, men denne lærdom udspringer ikke af fornuften og den frie forskning; den er fastlagt autoritativt på forhånd og censureret af regeringen. Derfor er embedsmænd ifølge Kant ikke at betragte som lærde eller forskere; de arbejder ikke for videnskabens bedste, men for statens; de er snarere at betragte som ‘lærdommens købmænd’ eller håndværkere, under alle omstændigheder som regeringens instrumenter, der udfører det, de har lært. Deres autoritet og indflydelse på folket skyldes ikke deres viden eller forskning, men staten. Kant avisirer imidlertid ikke pure statens indblanding i de øvre fakulteter, for en stat har ikke blot ret og pligt til at oprette universiteter og til at understøtte de højere fakulteters embedsuddannelser, men også til at censurere og kontrollere dem i henhold til deres respektive opgaver og funktioner. Heri ligger forskellen mellem universiteterne og de uafhængige videnskabelige akademier eller selskaber, og forskellen grunder sig for Kant i universitetets prekære *dobbelte eksistensform* som henholdsvis *autonom korporation* (universitas, de lærdes republik) og som statsunderstøttet og -afhængig *anstalt* (Bien 1974). Kant peger m.a.o. her på et problem, der har været et tilbagevendende tema i senere diskussioner af forholdet mellem universiteternes selvstyre og det forhold, at de er offentlige institutioner, der finansieres af offentlige midler. Det er det problem, man med universitetsloven fra 2003 forsøgte at løse ved at gøre universiteterne til ‘selvejende institutioner’.

Selvom staten altså, hvad de øvre fakulteter angår, både befaler og censurerer, så kan den ikke selv leve den lærdom, der skal formidles og uddannes i. Staten har, som Kant udtrykker det i en formel, der også har bevaret sin aktualitet, *autoritet uden indsigt* og må i lyset heraf indse, at både den og folket herved går glip af den højere og bedre viden, der stammer fra den frie fornuft og videnskab. Derfor må de højere fakulteter udsættes for de lærdes egen interne kritik med udgangspunkt i det filosofiske fakultet. Staten kan og skal kun beskæftige sig med spørgsmålet om, hvad der er *nyttigt*, hvorimod spørgsmålet om *sandhed* må være forbeholdt de lærdes frie fornuft, sådan som den trives på det 'nedre' filosofiske fakultet uafhængigt af nyttehensyn og autoritative embedsmæssige uddannelsesforpligtelser. Her handler det i lighed med de uafhængige videnskabelige akademier og selskaber ikke om *nytte og befaling*, men om *sandhed og beviser*. Det filosofiske fakultet må kort sagt blive det moderne universitets centrum, da det "beskæftiger sig med lærdom, som ikke er underlagt en højere autoritets rettesnor", og som sådan må det gøre alle dele af den menneskelige viden "til genstand for prøvelse og kritik til fordel for videnskaben", som det hedder i den her oversatte tekst.

Staten må ifølge Kant anerkende og autorisere eksistensen af et sådant frit filosofisk fakultet af den simple grund, at "Uden et sådant fakultet ville sandheden (til skade for regeringen) aldrig komme for dagen, fordi fornuften af natur er fri og ikke kan godtage nogen befaling om at holde noget for sandt" (Kant 1968: 282). Det filosofiske fakultet bør derfor være frit til at søge og opdage sandheden og til at prøve al anden lærdoms sandhed – til fordel for alle videnskaber og til gavn for de øvre fakulteter, da det herved forbedrer den lærdom, de udruster deres embedsmænd med. Som sådan anbefaler det filosofiske fakultet sig selv til regeringen, der må have en klar interesse i at tildele dets medlemmer en ubeskåret frihed til *som lærde* at blande sig i de øvre fakulteters lærdom i henhold til "det lærde folks egen fornuft" – for "om de Lærde kun de Lærde dømme" (Kant 1968: 279).

Fakulteternes *retmæssige* indbyrdes strid hentyder på denne baggrund til den frie argumentative strid mellem det nedre filosofiske fakultet og de øvre om, hvad der er sandt. En *strid* er ifølge Kant enighed (*Eintracht*) om det fælles mål (sandhed) i spaltningen af (*Zweitracht*) holdninger og positioner, altså en enig uenighed. Kant sætter åbenlyst sin lid til, at denne strid ikke blot vil føre til en selvoplysnings af de lærdes republik, men også til en 'revolution af tænkemåden', der vil gøre det nederste fakultet til det øverste og de sidste til de første. Denne strid angår dog ifølge Kant ikke umiddelbart den borgerlige offentlighed eller folket, men skal håndteres internt på universitetet som et autonomt område for sandhedssøgen. Hvis den udføres eksternt i al offentlighed, vil den nemlig ifølge Kant *uretmæssigt* blive gjort til en strid om at vinde folkets gunst og dermed komme til at dreje sig om nytt frem for sandhed. Derfor må universitetet værnes både mod statens og mod folkets populistiske nyttekrav, og derfor bør man have en lov, der garanterer universitetters uindskrænkede frihed til selv at dømme om sandhed og usandhed.

Uden for universiteterne og den videnskabelige strid kan den lærde så optræde som 'folkelærer' eller 'folkeoplyser' med henblik på gennem den frie offentlige brug af fornuften at tilskynde det borgerlige fællesvæsen til en 'reform i henhold til principper', altså indførelsen af en republikansk og retstatslig forfatning.

Lærdom og undervisning på et universitet bør således kun være forpligtet på den videnskabelige fornufts love. Dette er kernen i Kants bestemmelse af universitetet som en *autonom korporation* (eine autonome Körperschaft) – også selvom det samtidig er og forbliver en statslig *uddannelsesanstalt* indstiftet med henblik på uddannelsen af embedsmænd (hvilket det filosofiske fakultet i øvrigt også blev få år efter Kant med indførelsen af embedseksamen for gymnasielærere). Det betød ikke, at de nyteoriintererede fakulteter hermed blev unyttige, for et universitet, der bliver pålagt at varetage samfundsmæssige opgaver, kan godt være autonomt, for så vidt man kan se fornuften i disse opgaver – f.eks. samfundets opretholdelse. For Kant var det frie og det sande formålstjenligt (Serck-Hansen 2003).

Striden mellem fakulteterne nødvendiggør ifølge Kant en ny og 'fri forfatning' for universiteternes interne anliggender. Under inspiration af sin politiske filosofi og den franske revolution, som Kant af moralske og filosofiske grunde forblev en varm og trofast tilhænger af (jf. Haugaard Jeppesen 2005), karakteriserer han som sagt universitetet som *fællesskabet af lærde* (*das gelehrtene Gemeine Wesen*) til forskel fra det borgerlige samfunds fællesskab (*das bürgerliche Gemeine Wesen*). Som de lærdes fællesskab må universitetet blive en selvforvaltende "Gelehrtenrepublik", hvis forfatning skal sikre, at frihed og lighed også gælder for de lærde indbyrdes og sikrer en ligeberettigelse mellem fakulteterne, hvormed den overleverede rangorden mellem dem ophæves. Kant håber dog som antydet, at det vil føre til en omvending af rangordenen. Han anerkender ganske vist, at filosofien er teologiens tjenestepige, men lader det ironisk forblive et åbent spørgsmål, om filosofien bærer faklen foran teologien eller slæbet bag hende.

Hvor de nyteoriintererede statsuniversiteter i Halle og Göttingen havde sat det juridiske og det medicinske fakultet i centrum, stod det fra og med Kant klart, at et universitet måtte være grundet i og finde sin enhed umiddelbart i *erkendelsen*, i den frie og fremadskridende sandhedssøgen og ikke i den ydre praktiske nutte. Derfor måtte det have sit centrum i det filosofiske fakultet, da filosofien inkarnerede den sande videnskabelige ånd, for hvilken alle spørgsmål var åbne. Det filosofiske fakultet måtte derfor fritages for sin tjenerrolle som forskole til de højere fakulteter, og omvendt måtte alt det, der ved de øvre fakulteter gjorde krav på at være erkendelse og videnskab, nu i stedet retfærdiggøre sig over for det filosofiske fakultet.

Med sin betoning af forskellen mellem sandhed og nutte og med sin forankring af universitetets autonomi i fornuftens og videnskabens autonomi har Kants tekst bevaret sin aktualitet. Hans afgørende indsats var at levere en ny og moderne bestemmelse af universitetet som institutionaliseringen af den frie videnskabelige erkendelse og forskning, men ud over omvendingen af fakultetshierarkiet hører man

n lærde så optræde
den frie offentlige
reform i henhold
ig forfatning.
n være forpligtet på
temmelse af universitets-
tiftet med henblik på
øvrigt også blev få
størere). Det betød
for et universitet, der
være autonoma, for
ets opretholdelse. For
(2003).

en ny og 'fri forfatning'
af sin politiske filosofi
grunde forblev en
karakteriserer han som
(Wesen) til forskel
(Wesen). Som de
republik", hvis
byrdes og sikrer
ordningen mel-
omvending af
tjenestepige,
faklen foran

sat det
klart, at
kendelsen,
nytte.
medvirkende
filosofiske
fakler,
ihen-
stille;

hos Kant ikke meget om universitetets praktiske organisation og indretning, om sammenhængen mellem undervisning og forskning eller om, hvad det i praksis vil sige, at undervisning og forskning kun er forpligtet over for fornuftens lovgivning. Udtrykt i den moderne systemteoris vokabular kan man sige, at Kant – med det naturvidenskabelige gennembrud i baghovedet – registrerede og tematiserede den moderne videnskabs funktionelle uddifferentiering og autonomisering i forhold til religion og politik, en uddifferentiering, der også for ham orienterede sig funktionelt efter forskellen mellem magt og sandhed (Luhmann 1990: 355ff; Stichweh 1991; Brunkhorst 2004: 81f). Videnskaben måtte have en 'fri forfatning', da den i lighed med retten og moralen har sin kilde i friheden. Kant stedfæstede således en moderne ide om videnskaben, men kom i forbifarten til at identificere videnskabsystemet med universitetet som organisations- og interaktionssystem. Spørgsmålet var derfor, hvordan man kunne drage de organisatoriske konsekvenser af Kants autonomisering af den videnskabelige forskning.

Universitetets genfødsel i den tyske idealismes og nyhumanismes ånd
Dette spørgsmål rykkede blot få år efter Kants død i centrum med Schellings, Schleiermachers, Fichtes og Humboldts skrifter vedrørende en mulig reform af de højere uddannelsesanstalter i Preussen. På hver deres måde forsøgte de at udtaenke en ny type af videnskabelig uddannelsesanstalt, der organisatorisk kunne matche den ide om videnskabens autonomi, som Kant havde lanceret, med en ide om personlig og national dannelse. Dette fordelede imidlertid en løsning af organisationsspørgsmålet, så derfor handlede det hos disse ikke længere om 'striden mellem fakulteterne', men om at udtaenke planer og principper for indretningen af en fremtidig forsknings-, undervisnings- og dannelsesanstalt, der til forskel fra Kant organisatorisk tog højde for sammenhængen mellem undervisning og forskning og mellem videnskab og dannelse, men også for forholdet mellem lærere og studenter. Bag de fire reformatoers indbyrdes forskellige forslag aftenede sig en fælles idealistisk vision om en dannelsesanstalt, der med centrum i det filosofiske fakultet skulle forene forskning og undervisning, videnskab og dannelse i et quasi-moralsk fællesskab, der fremmede såvel den almene oplysning som den nationale og personlige dannelse. Således skulle videnskaben ifølge Fichtes 'Deducirtem Plan einer zu Berlin zu errichtenden höhern Lehranstalt' fra 1807 institutionaliseres med henblik på en "opdragelse af nationen til klarhed og åndsfrid", og som sådan skulle den forberede og muliggøre "en fornyelse af alle menneskelige forhold" (Fichte 1956: s. 102). I Schleiermachers 'Gelegentlichen Gedanken über Universitäten in deutschen Sinn' fra 1808 betones det, at studenterne skal lære "at blive sig bevidst om videnskabens grundlove i enhver tænkning, og netop herigenem lidt efter lidt at udvikle evnen til selv at forske, opfinde og fremstille; dette er universitetets opgave" (Schleiermacher 1956: 87).

Spørgsmålet var imidlertid, om en sådan anstalt overhovedet skulle være eller hedde et universitet, for som tidligere nævnt befandt de fleste tyske universiteter sig

i en dyb krise, og til den universitetspolitiske kontekst for bestræbelserne hørte, at 22 universiteter i det tysktalende område lukkede i perioden fra 1792 til 1818 (Schelsky 1963). I tilknytning til universitetets forfaldshistorie var man vidne til opkomsten og udbredelsen af nye specialsksoler og akademier. Universitetet var m.a.o. en hensygnende og trængt institution med et så dårligt ry, at både Fichte og Humboldt i deres reformplaner seriøst overvejede at droppe termen 'universitet' til fordel for andre betegnelser som 'højere læreanstalt' eller 'højere videnskabelige læreanstalter' (Humboldt 1964a: 31; Mittelstrass 1993: 77ff).

Det blev diplomaten og sprogforskeren Wilhelm von Humboldt, der på baggrund af Kants, men også Schleiermachers og Fichtes universitetspolitiske skrifter samt ikke mindst sin egen nyhumanistiske dannelsesfilosofi og sin kulturliberale politiske filosofi udarbejdede et organizerisk koncept og en realiserbar plan for oprettelsen af et nyt universitet i Berlin. Det skete inden for få måneder i foråret og sommeren 1809, hvor det lykkedes Humboldt som Geheime Statsråd og chef for 'Sektionen for Kultus, Offentlig undervisning og Medicinalvæsen' under det preussiske indenrigsministerium at få kongens accept af planen.

4. Wilhelm von Humboldt og den klassiske tyske ide om et moderne universitet

Det her oversatte programskrift *Om den indre og ydre organisation af de højere videnskabelige anstalter i Berlin*¹² lå til grund for oprettelsen og indretningen af det nye universitet i Berlin i 1809/10, hvis første rektor i øvrigt blev Fichte. Af strategiske grunde valgte Humboldt at bevare både universitetsbetegnelsen og den overleverede middelalderlige grundform med de fire fakulteter. Men fakultetshierarkiet blev i tråd med Kants overvejelser ændret således, at det filosofiske fakultet nu blev det centrale og knyttet til et begreb om forskning og videnskab, der til gengæld afveg fra Kants mere naturvidenskabelige begreber herom. Ambitionen var at skabe en videnskabelig læreanstalt, der institutionelt skulle forene dét, der i samtiden blev tænkt og holdt adskilt, nemlig *undervisning* (på special- og fagskoler) og *forskning* (på de videnskabelige akademier og i de videnskabelige selskaber). I et bredere europæisk perspektiv har man derfor karakteriseret Humboldts ideer som et lykkeligt kompromis mellem samtidens engelske og franske universitetsformer (Schnädelbach 1983: 37f). I Oxford og Cambridge var lærdom og videnskab endnu et anliggende for en aristokratisk elite med erklæret afstand til praksis og uden nævneværdig forskningsindsats. Her overlevede det middelalderlige lavsuniversitet i form af det klosteragtige college-system. Forskning derimod var et privatfinansieret anliggende for borgerskabet eller for akademierne med Royal Society i spidsen. I Frankrig derimod havde man, som tidligere nævnt, afviklet den klassiske universitetsform og en stor del af de oprindelige universiteter til statslige fagskoler. Disse blev på Napoleons initiativ 1806 underlagt, dirigeret og kontrolleret af det nye Kejserlige Universitet,

ebelserne hørte, at 22
792 til 1818 (Schelsky
vidne til opkomsten
et var m.a.o. en hen-
lichte og Humboldt i
versitet' til fordel for
abelige læreanstalter'

Humboldt, der på bag-
sitetspolitiske skrifter
og sin kulturliberale
realiserbar plan for
få måneder i foråret
Statsråd og chef
cialvæsen' under det
nen.

organisation af de højere
og indretningen af det
Fichte. Af strategiske
og den overleverede
hierarkiet blev i
kultet nu blev det
til gengeld afveg
var at skabe en
i samtiden blev
og forskning

der var en art statslig koordinationsinstitution for læreplaner og undervisning. Forskning var i takt hermed blevet koncentreret på akademierne.

Mange i Humboldts samtid anså faktisk den franske model for at være den eneste fornuftige måde at reformere universiteterne på, måske fordi den havde ligheds punkter med de tidligere nævnte tyske oplysningsuniversiteter i Halle og Göttingen i sin utilitaristiske orientering mod påtrængende samfundsopgaver og statslige uddannelsesbehov. Humboldt ville imidlertid undgå denne model og udtaenkte derfor et kompromis, der forsøgte at forene samfundsmæssige uddannelsesopgaver med den formålsfrie pleje af den videnskabelige forskning. Konceptet for dette nye universitet var således ikke blot vendt imod akademiernes nytteorienterede isolations af forskningen og imod de nye erhvervsorienterede fag- og specialscolers rene undervisning, men også imod det traditionelle, men hensygnende lavsuniversitet. Humboldt ville som Fichte (men i modsætning til Schleiermacher, der snarere tænkte universitetet som en overgangsinstitution mellem skole og akademi) grundlægge en helt ny form for højere læreanstalt, der forenede skole og akademi ved at skabe en indre sammenhæng mellem forskning og undervisning. Han indså dog, at chancerne for at komme igennem med sin plan var større, hvis han grundlagde en sådan ny anstalt *som* et universitet og ikke som et alternativ til den overleverede universitetsinstitution, om end det i udgangspunktet ikke var hensigten, at det skulle være en universitetsreform.

Dannelse gennem videnskab

Det vanskelige ved Humboldts ide om universitetet er, at han knyttede sine overvejelser om universitetets indre og ydre organisation tæt dels til et bestemt begreb om filosofi og videnskab, dels til et bestemt begreb om dannelsesfilosofi, dels til en bestemt overbevisning om videnskabens dannelsesværdi. De tre momenter hører hos Humboldt intimt sammen på en måde, der ikke blot kan være svær at forstå, men også at fastholde i en nutidig kontekst, hvilket gør de aktuelle universitetspolitiske referencer til Humboldt lidt mindre selvfølgelige.

For Humboldt skulle det nye universitet ikke blot, som hos Kant, danne rammen om den autonomiserede videnskab; det skulle som sit ypperste mål have at fremme og sikre 'dannelse gennem videnskab', og det skulle ske via enheden af forskning og undervisning. Hermed trådte forestillingen om dannelsesfilosofi (Bildung) i centrum af den humboldtske universitetsreform. En af nøglerne til at forstå Humboldts universitetspolitiske program i 1809-10, herunder hans kongstanker om 'dannelse gennem videnskab' og 'enheden af forskning og undervisning', er derfor hans 'ungdomsskrifter' om dannelsesfilosofi fra 1790'erne, frem for alt *Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staats zu bestimmen* fra 1792.¹³ I dette skrift udfoldede han ikke blot sin liberale politiske filosofi, men fremlagde også den dannelsesfilosofi, der uden at være tænkt i dette perspektiv skulle blive bærende for hans reformplaner for det samlede preussiske uddannelsessystem i 1809-10.

